

TILLINGER GÁBOR

Napjaink francia kétnyelvű szótárai Európában

LES DICTIONNAIRES BILINGUES FRANÇAIS DE NOS JOURS EN EUROPE. L'article a pour but de démontrer les qualités positives des dictionnaires français-hongrois de point de vue d'utilité (en fonction de la quantité des entrées et des exemples) et d'utilisabilité (typographie et structuration des entrées). Pour ce faire, nous avons comparé trois dictionnaires français-hongrois avec d'autres dictionnaires bilingues français (en paire avec l'anglais, le catalan, le danois, le norvégien, le suédois et, en outre, cinq langues régionales de France). En même temps, nous avons relevé quelques exemples d'entrées et d'équivalents problématiques dans le domaine de la gastronomie pour illustrer qu'il y a encore des détails à améliorer, même dans les meilleurs dictionnaires.

A szótárak különböző igényeknek, többé-kevésbé eltérő céloknak próbálnak megfelelni, jelentős különbségeket tapasztalhatunk azonban az egyes szótárak „használhatósága”, illetve „hasznossága” terén is. A használhatóság alatt elsősorban a szótárak felhasználóbarát mivoltát értem. A szótárak szócikkeinek külső megjelenésén, azaz a tipográfiai tényezőkön meglehetősen sok múlhat a felhasználók szemszögéből nézve. A jobb „érthetőséget” tisztán vizuális alapon is segíthetik – a szócikkekben szereplő kifejezések kiemelésére dőlt vagy félkövér karaktereket használhatnak, vagy például napjainkban terjedőben van a színes karakterek használata is –, de a használhatóság tekintetében meg kell említenünk egy másik fontos tényezőt is, nevezetesen a szócikkek szerkezeti felépítését. Itt tehát az a kérdés merül fel, hogy a szótárírók, a szerkesztők hogyan, milyen logika alapján strukturálták a szócikkeket, mennyire könnyen találhatjuk meg a keresett információt. A szótárak hasznossága ezzel szemben nagyrészt azon múlik, hogy milyen és mekkora szókincset mutatnak be, valamint mennyire megbízható ekvivalensekkel.

Jelen írásomban arra szeretnék rámutatni, hogy napjaink francia–magyar szótárai – bizonyos hiányosságaik és hibáik ellenére – mennyire előkelő helyen állnak használhatóság és hasznosság tekintetében más francia kétnyelvű szótárakkal összehasonlítva. Az összehasonlítás során kitérek egyes franciaországi galloromán regionális nyelvek franciával párba állított szótárait is, bemutatva ezen szótár csoport

másságát és kiemelve néhány érdekességet. Végezetül hozok néhány példát a francia–magyar szótárakban található (vagy éppenséggel nem található) problémás szócikkekre is.

A különböző szótárak sokszor különböző formátumú adatokat közölnek a szótárak tartalmát, volumenét illetően, így sokszor nehéz kiigazodni a szócikkek, a szavak, a példák, az ekvivalensek, a szótári adatok, a kifejezések stb. száma között. Éppen ezért, és azért is, hogy a szócikkek részletességét szemléltethessem, mintát vettem francia szótárakból, majd azokat egymással összevettem. A szócikkek összehasonlításához hat gyakori és szemantikailag megterhelt igét választottam ki, ezek a következők: *être*, *avoir*, *faire*, *mettre*, *prendre* és *aller*. A legfrissebb, 23 millió szavas korpuszra épülő, francia gyakorisági szótár (Lonsdale – Le Bras, 2009) adatai alapján ezen hat ige a tíz leggyakoribb francia ige között szerepel. A francia–magyar szótárak közül hármát vizsgáltam meg: (i) Eckhardt–Oláh-nagyszótár (Eckhardt – Oláh, 2001; a továbbiakban EON); (ii) Pálffy Miklós kéziszótára (Pálffy, 1999; a továbbiakban PMG); (iii) Bárdosi–Szabó-kéziszótár (Bárdosi – Szabó, 2007; a továbbiakban BSZ). Kiválasztottam továbbá a munkám során évek óta használt, legterjedelmesebb és legrészletesebb francia–dán (Blinkenberg – Høybye, 1984), francia–norvég (Elligers – Reichborn-Kjennerud, 1995), francia–svéd (Mangold, 1998) és francia–katalán (Castellanos i Llorenç – Castellanos i Llorenç, 2003) szótárakat, valamint az Oxford–Hachette French Dictionary-t (Corréard – Grundy, 2007), amely az egyik legnagyobb francia–angol szótár. Érdekességképpen és további összehasonlítás végett – noha e szótárak mind céljukat, mind felépítésüket tekintve nagyban eltérhetnek az előzőekben említettektől – megvizsgáltam öt franciaországi regionális nyelv – a frankoprovenszál (Stich, 2003), az észak-okcitan (Dufaud, 1998), a limousini (Lavalade, 2001), a poitou-sainteonge-i (Pivetea, 2006) és a gallo (Auffray, 2007) – francia kétnyelvű szótárait is.

A vizsgált szótárak terjedelmére vonatkozóan a kiadók által közölt információk a következők:

EON: 135 000 címszó, 400 000 szótári adat – nagyszótár;

PMG: 35 000 címszó, 60 000 példa, 125 000 ekvivalens – kéziszótár;

BSZ: 51 000 címszó, 69 000 példa, 108 000 ekvivalens – kéziszótár;

francia–dán szótár: 83 000 címszó, 1 000 000 ekvivalens – nagyszótár;

francia–norvég szótár: 85 000 címszó és szókapcsolat (bár a kiadó erről nem szól, ez az adat a norvég–francia iránnyal együtt értendő!) – kézisztár;

francia–svéd szótár: 74 000 szó és kifejezés – kézisztár;

francia–katalán szótár: 55 000 címszó, 117 000 ekvivalens, 23 000 kifejezés, 31 000 példa – kézisztár;

francia–angol szótár: 360 000 szó, 550 000 „fordítás” (az angol–francia iránnyal együtt) – nagyszótár.

A regionális nyelvek vizsgált szótárai nem adnak meg a fentiekhez hasonló adatokat.

Hasznosság

Az egyes címszavakhoz tartozó szócikkekben megszámláltam a feltüntetett kifejezéseket, szókapcsolatokat, példákat, szólásokat, közmondásokat – tehát minden olyan elemet, amellyel a szerkesztők elő kívánták segíteni az adott szó használatának bemutatását. Az eredményeket az 1-es számú táblázatban foglaltam össze.

Jól látható, hogy a magyar nagyszótár példabővsége vetekszik a dán és az angol nagyszótárakéval. A kézisztárainkkal egy szinten csak a katalán szótár említhető; a svéd és a norvég szótár példagazdagsága jócskán elmarad a többiétől. A regionális nyelvek szótáraiban találjuk a legkevésbé részletes szócikkeket. Ennek oka abban keresendő, hogy ezek fő célja nem a francia nyelv bemutatása: a példamondatok sokszor nem franciául vannak, hanem az adott regionális nyelven; a francia mondatok tulajdonképpen ekvivalensként jelentkeznek, második helyen. Továbbá olyan sajátos kifejezések kerülnek be a szócikkekbe, amelyek nem a francia, hanem a másik nyelv szavainak egyedi használatát kívánják vázolni – e kifejezések a francia nyelv szemszögéből gyakran vagy nem mutatnak különösebb nehézséget, vagy meglehetősen marginális, túllontúl speciális jelentéssel bírnak. Ezzel azonban már a használhatóság kérdését érintjük.

Használhatóság

A francia–magyar szótárak szócikkeinek felépítése sok hasonlóságot mutat: a grammatikai blokkokat római szám, a szemantikai blokkokat pedig arab szám vezeti be. A szócikkekben található francia nyelvi kifejezéseket és példákat félkövér betűkkel írták. Az EON-ban a közmondások az egyes szemantikai blokkok végére kerültek, a

BSZ-ben ezeket a szócikkek legvégén találjuk. Kiemelkedő újítás, hogy utóbbi szótár minden címszó után megadja a kiejtést is.

A dán szótárban szintén római számokkal különböztetik meg a grammatikai blokkokat, a különböző jelentéseket viszont nagybetűvel vezetik be. A szócikkek elején példák és szókapcsolatok nélkül sorolják fel az ekvivalenseket. A példák és a kifejezések csak ezek után következnek, külön blokkban. A francia példákat dőlt betűvel szedték, de nem félkövérrel, ami nehezebbé teszi az eligazodást. A továbbiakban a példák és kifejezések egymással keveredve követik egymást, azon szavak ábécérendjében, amelyek a címszóval szókapcsolatot alkotnak, és amely szavak félkövérrel szerepelnek.

A norvég szótárban a római számok csak az eltérő szófajokat jelölik, az egyébként a magyar szótárakban külön római számmal jelölt grammatikai blokkok itt mind csak arab számmal különítődnek el, mintha csak egyszerű szemantikai különbségről lenne szó. A példákat itt is félkövérrel szedték.

A svéd szótárban – a magyar szótárakhoz hasonlóan – szintén alkalmazzák a római és az arab számokat. Az arab számok mindig az adott hasáb elejére kerülnek, ami jól elkülöníti az egyes jelentéseket, a soroknál azonban nem alkalmaztak sorkizárást, és ez olykor furcsa látványhoz vezet – főleg mivel az oldalak nem két, hanem három hasábra osztottak. A példákat és a kifejezéseket a svéd szótárban is félkövérrel szedték.

A katalán szótárban a grammatikai blokkokat csak fekete „pöttyök” vezetik be, az elsónél az sem. A szemantikai blokkokat semmi nem jelöli, két függőleges vonal választja el őket. A példák csak dőlttel vannak szedve. A kifejezések az adott grammatikai blokk végén vannak, félkövérrel szedve.

Az angol szótárban keretezett nagybetűk jelölik a grammatikai blokkokat, és keretezett arab számok a jelentéseket; minden új egység a hasáb elején kezdődik. A szemantikailag problémásabb szavakhoz külön táblázat társul, példákkal. A szócikkekben félkövérrel szedett a példaanyag.

A fentiekben írtak alapján röviden megállapíthatjuk, hogy a magyar szótárak praktikumával csak az angolé veszi fel a versenyt.

Noha általánosságban elégedettek lehetünk francia–magyar szótárainkkal, hiányosságokat, tévedéseket persze mindegyikben találhatunk. A következőkben néhány, a gasztronómia köréhez tartozó szónak a francia–magyar (illetve magyar–francia) szótárakban fellelhető ekvivalenciájával kapcsolatban hozok néhány példát.

'kömény' kontra 'római kömény'

Két különböző, csak ránézésre hasonló növény elnevezései okoznak gondot a francia–magyar, illetve a magyar–francia szótárakban. Az egyik tudományos latin neve *Carum carvi* (magyarul: *kömény*, *fűszerkömény*, *konyhakerti kömény*; franciául: *carvi*, *cumin des prés*, *anis des Vosges*) – ez tehát a magyar konyha ételeiben is használatos fűszernövény –, a másiké pedig *Cuminum cyminum* (m. *római kömény*, *borsoskömény*, *egyiptomi kömény*; fr. *cumin*). A fő gondot az okozza, hogy a *carvi* nem igazán használatos a francia köznyelvben, és ezért gyakran be sem kerül a kétnyelvű szótárakba. Ami a francia–magyar szótárakat illeti, a következő megfelelőket találjuk a *carvi* címszónál:

EON: kömény (*Carum carvi*); BSZ: kömény; PMG: [nem szerepel]

A *cumin* feltüntetett megfelelői:

EON: kömény (*Carum*); *faux cumin* v. *cumin cornu* fekete kömény, parasztbors (*Nigella sativa*);

BSZ: 1. római kömény 2. köménymag;

PMG: kömény

Noha az EON *carvi* szócikke helyes, felmerül az a probléma, hogy a szótár másik szócikke szerint a *cumin* ugyanaz a növény. Erre enged következtetni a zárójelben feltüntetett latin név is, amely esetében további hiba, hogy a *Carum* a nemzetség neve, és nem a fajté. A PMG szintén „összetéveszti” a két növényt. E mögött valószínűleg az áll, hogy maguk a franciák is gyakran mindkét növényt egyszerűen csak a *cumin* szóval illetik, tehát a *carvi* szinonimájaként használatos *cumin des prés* lerövidülhet a köznyelvben. Itt mindenképp kívánatos lenne a probléma árnyaltabb bemutatása, több francia elnevezés és magyar ekvivalens feltüntetése – hiszen a többi szó is létezik, és nagyon sokan használják őket. Kiemelendő, hogy a BSZ helyes ekvivalenseket közül mindkét címszónál, sőt, a *cumin* esetében megjelenítik a szó imént említett „kétértelműségét” is – teret adva ezzel a „tényleges” és a köznyelvi megfelelőknek.

Magyar–francia szótárakban felülte a *kömény* szócikket a következő ekvivalenseket találjuk:

EKN (Eckhardt – Konrád, 2001): *cumin* (*Carum carvi*); *cumin des prés*, *carvi*, *carum*, *anis des Vosges*, *nigelle sative* v. *romaine* (*Nigella sativa*)

JPG (Perrot, 2000): carvi; cumin (des prés)

Az EKN a helyes tudományos elnevezést adja meg latinul, azonban ahhoz nem a *cumin* szót kellene társítani, különösen akkor, ha a *carvit* is megadják. A *cumin* szó és a tudományos név után ráadásul pontos vesszőt tettek, azt jelezve ezzel, hogy másik növényről van szó. A pontos vessző után következő első négy francia ekvivalens egymás szinonimája, és tökéletes megfelelője a *kömény* szónak. Az ötödik ekvivalens, a *nigelle sative* vagy *nigelle romaine* viszont egy teljesen más növény (ez a sima vesszővel történt elválasztásból nem derül ki), magyar neveinek egyike *fekete kömény* – miként arra az EON *cumin* szócikkből is következtethetünk. Ez a növény a boglárkavirágúak rendjébe tartozik, míg a kömény (és a római kömény is) az ernyősvirágzatúakéba. Akár a magyar tudományos terminológiából, akár a köznyelvből indulunk ki, a *kömény* megnevezés önmagában sosem jelöli a *Nigella sativát*.

A Grimm Kiadónál megjelent gasztronómiai szótárban (Kerndter – Kerndter – Pálffy, 2008; a továbbiakban GLG) a *carvi* magyar megfelelője a *fűszerkömény*, a probléma csak az, hogy magyarból keresve is csak így található meg, azaz a *fűszerkömény* címszónál. A *köménynél* csak a *cumin* szerepel, ahogy a *cumimmél* is csak a *köményt* adták meg.

'karórépa' kontra 'tarlórépa'

Az előzőhöz hasonló problémával találkozunk a *karórépa* és a *tarlórépa* esetében. Az előbbi tudományos neve(i) *Brassica napus subspecies/convarietas/varietas napobrassica* v. *rapifera* (m. *karórépa*; fr. *chou-navet*), az utóbbié pedig *Brassica rapa ssp./convar./var. rapa* (m. *tarlórépa*, *fehértarépa*, *kerekrépa*; fr. *navet*) – a megfelelő mezőgazdasági szakirodalom alapján (Barna, 1982). A gondot az jelenti, hogy az EON és a BSZ szótárakban mind a *navet*, mind a *chou-navet* megfelelőjeként *karórépa* szerepel, mintha egy és ugyanazon növényről lenne szó. Az EON-ban a latin elnevezések sem helyesek. A *navet* e szótár szerint *Brassica napus*, amely azonban a *repce* tudományos elnevezése, a *chou-navet* mellett pedig *Brassica napus convar [sic!]* olvasható, amely így, ebben a formában egy félbehagyott név. Noha a latin nevek is mutathatnak eltéréseket, e két növény mindenképp jól megkülönböztethető. A PMG-ben a *navetnál* *fehértarépa* a magyar megfelelő, amely helyes, de nyelvjárási megjelölés. Mivel Magyarországon nem igazán jellemző ez a növény, eleve nehéz

köznyelvi megfelelőt találni, igazából csak tájnyelvi szavak között válogathatunk. Ennek ellenére talán mégis szerencsésebb választás lenne a *tarlórépa*, mivel a *fehértépa* Magyarországon több helyütt a *petrezselyemgyökér* szinonimája. A PMG a *chou-navet*-nál *répakáposztát* ad meg megfelelőként, amely elfogadható szinonimája a *karórépának*.

'sütőpor'

A *sütőpor* francia ekvivalensei a következők lehetnének: *levure chimique*, *levure alsacienne*, *poudre à lever* – vö. Le Grand Larousse gastronomique: „*La levure chimique, ou poudre à lever, dite aussi »levure alsacienne« (la baking powder des Britanniques), est un mélange de substances chimiques»* (Hanicotte, 2007: 503). A francia–magyar szótárak közül egyedül a BSZ-ben találkozhatunk a *levure chimique*-kel, a *levure* szócikken belül, a megadott jelentés azonban hibásan *sütőélesztő* – ez franciául egyszerűen *levure*, vagy *levure du boulanger* lenne.

Ha megnézzük a magyar–francia szótárak *sütőpor* szócikkét, furcsa dolgokra bukkanhatunk. Az EKN-ben *levure sous forme de poudre* szerepel, amely körülíró kifejezés nem elterjedt Franciaországban, ráadásul a *szárított élesztőre* utalhatna inkább. Érdekes a dolog már csak azért is, mert ez az ekvivalens a nagyszótár átdolgozásakor került be a szótárba, felváltva az Eckhardt-szótárban megtalálható (és Franciaországban ismeretlen) *poudre gazifère* v. *gazogène* kifejezéseket. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Eckhardtnál szerepel a *baking-powder* is.) A JPG-ben megtaláljuk a *levure chimique*-et, mellette azonban ott van a *levure en poudre* is, amely szintén a *szárított élesztőt* takarhatná. (A *szárított* v. *instant élesztő* egyébként egyik szótárba sem került be, ezek francia ekvivalense *levure sèche* lenne.)

A GLG-ben *sütőpor*ként szerepel mind a *levure chimique*, mind a *levure alsacienne*, a *poudre à lever* viszont hibásan *élesztő*ként került be, míg a tényleges (*sütő*)*élesztő*, a *levure de boulanger*, csak *sörélesztő*ként lett feltüntetve – a nagyobb probléma az, hogy a magyar–francia iránynál is.

Míg a kömények és a répafajták esetében betudhatjuk a nehézségeket az érintett reáliák részleges ismeretlenségének, addig a *sütőpor*nál és a (*sütő*)*élesztő* különböző fajtáinál ez már nem lehet indok.

Összegzésképp megállapíthatjuk, hogy szerencsésnek mondhatjuk magunkat francia szótárainkkal, amelyek egyre csak fejlődnek, egyre jobbak lesznek. Megerősödhet ugyanakkor bennünk az is, amit minden aktív és szakszerű szótárhasználó jól tud már: célszerű több szótárt forgatni.

	<i>être</i>	<i>avoir</i>	<i>faire</i>	<i>mettre</i>	<i>prendre</i>	<i>aller</i>
EON	158	123	351	326	196	234
PMG	54	77	138	201	141	129
BSZ	64	57	123	55	87	54
angol	135	147	194	179	203	245
dán	200	102	284	64	218	142
katalán	93	35	134	92	143	63
norvég	10	19	20	45	57	30
svéd	27	24	47	33	47	36
franko- provanszál	11	11	57	39	9	9
észak- -okcítán	8	3	11	1	8	27
limousini	7	10	29	3	15	17
poitou- -saintonge-i	–	–	3	8	5	13
gallo	10	12	5	9	11	40

1. táblázat: A vizsgált francia kétnyelvű szótárak adott szócikkeiben található példák száma

Bibliográfia

AUFFRAY, Régis, 2007, *Dictionnaire Gallo-Français Français-Gallo*, Rennes, Rue des Scribes Éditions.

BÁRDOSI Vilmos, SZABÓ Dávid, 2007, *Francia–magyar kézisztár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

BARNA József et al., 1982, *Mezőgazdasági lexikon*, Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó (1. kiadás: 1958).

- BLINKENBERG, Andreas, HØYBYE, Poul, 1984, *Fransk-dansk ordbog*, København, Nyt Nordisk Forlag (1. kiadás: 1964-1966).
- CASTELLANOS I LLORENÇ, Carles, CASTELLANOS I LLORENÇ, Rafael, 2003, *Diccionari Francès-Català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CORRÉARD, Marie-Hélène, GRUNDY, Valerie, 2007, *Le Grand Dictionnaire Hachette-Oxford, français-anglais et anglais-français*, Paris, Hachette; Oxford, Oxford University Press (1. kiadás: 1994).
- DUFAUD, Joannès, 1998, *Dictionnaire Français – Nord-Occitan Nord-Occitan – Français*, Saint-Julien-Molin-Molette, Jean-Pierre Huguet.
- ECKHARDT Sándor, KONRÁD Miklós, 2001, *Magyar-francia nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó (1. kiadás: 1999).
- ECKHARDT Sándor, OLÁH Tibor, 2001, *Francia-magyar nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó (1. kiadás: 1999).
- ELLIGERS, Anne, REICHBORN-KJENNERUD, Finn, 1995, *Fransk ordbok, fransk-norsk norsk-fransk*, Oslo, Kunnskapsforlaget.
- HANICOTTE, Colette, 2007, *Le Grand Larousse gastronomique*, Paris, Larousse.
- KERNDTER, Françoise, KERNDTER, Fritz, PÁLFY Mihály, 2008, *Francia-magyar magyar-francia gasztronómiai szótár*, Szeged, Grimm Kiadó.
- LAVALADE, Yves, 2001, *Dictionnaire Français-Occitan, Limousin-Marche-Périgord*, [Saint-Paul], Éditions Lucien Souny (1. kiadás: 1997, Limoges, PULIM).
- LONSDALE, Deryle, LE BRAS, Yvon, 2009, *A Frequency Dictionary of French*, New York, Routledge.
- MANGOLD, Jacques et al., 1998, *Norstedts stora fransk-svenska ordbok*, Stockholm, Norstedts Ordbok.
- PÁLFY Miklós, 1999, *Francia-magyar kéziszótár*, Szeged, Grimm Kiadó.
- PERROT, Jean, 2000, *Magyar-francia kéziszótár*, Szeged, Grimm Kiadó.
- PIVETEA, Vianney, 2006, *Dictionnaire Français – Poitevin-Saintongeais Poitevin-Saintongeais – Français*, La Crèche, Geste Éditions.
- STICH, Dominique, 2003, *Dictionnaire Francoprovençal-Français Français-Francoprovençal*, Thonon-Les-Bains, Éditions Le Carré.

TILLINGER GÁBOR

Debreceni Egyetem és Uppsala Universitet
e-mail: gabor.tillinger@gmail.com